

MAGAZINE voor
erfgoedliefhebbers

jrg. 22 nr. 2 ~ juni 2023

Zeeuws Erfgoed

Bitter verleden

Industrieel erfgoed
in Axel

Mysterie rond
prehistorisch hout

 Erfgoed
Zeeland

← FOTO OMSLAG Ketikoti-festival op het Abdijsplein in Middelburg.

In dit nummer:

- 3

Voorwoord
- 4

Ketikoti: ketenen gebroken
- 6

Prehistorisch hout in Romeins Middelburg
- 8

Grensverhalen | 13
Vlissingen: grensstad tegen wil en dank
- 12

Oudste stad van Zeeland heeft het jongste museum
- 14

Uit de collectie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen
Schelpen, Sargassowier en (inter)nationale erkenning
- 16

Trots op mijn monument
Imposant industrieel erfgoed
- 20

Nieuws
- 22

Archieven Middelburgse Commercie Compagnie
- 25

Het beladen erfgoed van Zeeland
- 28

Breeveertien
- 30

Drieveuren
- 31

Colofon
- 32

MONUMENTaal

↓ In de nieuwe rubriek Breeveertien geven we tips voor activiteiten op het gebied van erfgoed en cultuur. Zo kom je in het vernieuwde muZEEum in Vlissingen van alles over het slavernijverleden te weten.

VOORWOORD

Aschwin van den Abeele
directeur Erfgoed Zeeland

Erfgoed in beweging

Het is weer een editie van Zeeuws Erfgoed geworden met een breed scala aan onderwerpen. En dat is eigenlijk ook niet zo gek als je bedenkt hoe divers materieel en immaterieel cultureel erfgoed kan zijn: net zo divers als onze maatschappij altijd is geweest en ook altijd zal blijven.

De maatschappij maakt dus ons erfgoed. Daarom is het belangrijk om niet enkel naar het materiële en immateriële erfgoed zelf te kijken, maar juist ook naar de context waarin het zich bevindt. Dat geeft duiding. Dat kan zijn door bijvoorbeeld uit te leggen waar een object voor werd gebruikt, hoe men toen leefde, hoe het landschap eruitzag et cetera. De dynamiek van de maatschappij, onze veranderende waarden en normen, spelen hierbij ook een continue rol. Het laat zich niet voor eeuwig vastzetten, maar blijft zich ontwikkelen.

Erfgoed is daarmee nooit neutraal, het wordt altijd geïnterpreteerd en kan verschillende emoties opwekken. Hierdoor valt erfgoed niet samen met één betekenis, maar moeten we het eerder zien als een netwerk van betekenissen en emoties. Aandacht voor gevoelig erfgoed is mede hierdoor belangrijk. Het draagt bij aan het zich verplaatsen in perspectieven van anderen, zowel in oude perspectieven als in hedendaagse interpretaties. Op deze manier brengt het mensen samen en stimuleert het een kritische en democratische houding. Het artikel over de feestdag Ketikoti is hier een krachtig voorbeeld van.

Erfgoed blijft dus in beweging, net zoals de mens zelf!

→ Wemeldinge is de enige plaats in Zeeland waar ringrijders de ring proberen te steken met een korte lans | foto Gemeente Kapelle op beeldbank.zeeland.nl

Keti Koti: ketenen gebroken

Jaarlijks wordt op 1 juli de afschaffing van de slavernij herdacht en gevierd. Deze Surinaamse nationale feestdag heet Keti Koti, wat letterlijk 'ketenen gebroken' betekent. Het verwijst naar de ketenen van de slaafgemaakten op de plantages in Suriname.

Van toen naar nu

Op 1 juli 1863 klonken er in Paramaribo 21 kanonschoten. Daarmee werd de afschaffing van de slavernij in het Koninkrijk der Nederlanden ingeluid en trad de Emancipatiewet in werking. Toch duurde het nog tien jaar voordat er echt iets veranderde; tot die tijd moesten de slaafgemaakten hetzelfde werk onder contract blijven doen.

↑ Het Keti Koti-festival op het Abdijplein in Middelburg in de zomer van 2019.

Carolien Fokke
adviseur erfgoed Erfgoed Zeeland

Die eerste viering en herdenking op 1 juli in Suriname was heel anders dan hoe Keti Koti nu gevierd en herdacht wordt. Waar Keti Koti eerst nauw verbonden was met de kerk, werd het later meer een folkloristische feestdag met culturele uitingen en ruimte voor een politieke insteek.

Vanaf 2002 vindt in Nederland de nationale herdenking van de afschaffing van de slavernij plaats bij het Nationaal Monument Slavernij-verleden in het Oosterpark in

Amsterdam. Sinds 2005 wordt er ook in Middelburg herdacht en gevierd. Bij het Zeeuws Slavernijmonument op de Balans is op 30 juni een wake en op 1 juli een kranslegging.

Herdenken, vieren en verbinden

Keti Koti laat zien dat immaterieel erfgoed personen, groepen en gemeenschappen een gevoel van identiteit en continuïteit geeft. Het zorgt voor verbinding en wederzijds begrip en is een dynamische, inclusieve en participatieve vorm van

↑ De Emancipatiewet voor afschaffing slavernij in Suriname en de Nederlandse Antillen | Nationaal Archief, archief Kabinet des Konings 1841-1897, inv.nr. 1383B.

↑ Het Keti Koti-festival op het Abdijplein in Middelburg in de zomer van 2019.

erfgoed. Oude en nieuwe rituelen en gebruiken zijn hierbij cruciaal.

Zo wordt in Amsterdam sinds 2009 een Bigi Spikri-optocht gehouden, een feestelijke parade in traditionele kleding en met muziek. Bigi Spikri betekent 'grote spiegel' en verwijst naar de feestelijke Keti Koti-optocht in Paramaribo, waarbij mensen zichzelf in de winkelruiten of 'grote spiegels' bewonderen. Vaak draagt men de Creools-Surinaamse koto (rok) en angisa (hoofddekse).

Ook bepaalde gerechten hebben een rol in de viering, zoals het Surinaamse heri heri, dat door slaafgemaakten op de plantages werd gegeten. Het werd gemaakt uit restjes eten en bestaat meestal uit cassave, zoete aardappel, eieren, gele en groene bananen en bakkeljauw. Via acties zoals 'Free Heri Heri For All' wordt dit gerecht met een geschiedenis tegenwoordig gebruikt om in gesprek te gaan over het slavernijverleden.

Sinds 2012 organiseert de Stichting Keti Koti Tafel de Keti Koti-dialogotafels. Deze traditie werd bedacht door Mercedes Zandwijken,

een Surinaamse afstammeling van slaafgemaakten, en haar Joodse man Machiel Keestra. Het is gebaseerd op de joodse Sederavond en heeft als doel gezamenlijk het slavernijverleden te herdenken en de dialoog aan te gaan. Dit gebeurt tijdens een maaltijd met bijvoorbeeld het gerecht heri heri en een vastomlijnd gesprek tussen een gelijk aantal witte en zwarte personen (en alle kleuren daartussenin). Tussendoor vinden symbolische handelingen plaats. Zo wordt er om het bittere verleden te herinneren, gekauwd op een stukje kwasi bita, een bittere Surinaamse plant. Men wrijft elkaars polsen in met kokosolie als symbool voor het wegwrijven van de pijn uit het verleden. Suikerriet wordt gegeten als symbool voor de zoete smaak van vrijheid, maar ook als herinnering aan de slavernij op de suikerrietplantages. Tot slot herinneren 21 knallen van bijvoorbeeld ballonnen aan de 21 kanonschoten in 1863.

Een nieuwe toekomst

Keti Koti is een Surinaamse feestdag die in Nederland steeds belangrijker wordt. Het is een krachtig voorbeeld van hoe dynamisch immaterieel

MEER WETEN?

Meer informatie over de viering van Keti Koti in Middelburg vind je op de website van Stichting Slavernijmonumenten Zeeland: ssmz.org.

Bronnen

Stipriaan, Alex van, July 1, Emancipation Day in Suriname: a contested lieu de mémoire, 1863-2003, in: *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids* 78 (2004) 3/4, blz. 269-304. jstor.org/stable/41850328
Free Heri Heri for All, freeheriheriforall.com
Keti Koti Amsterdam, ketikotiamsterdam.nl
Stichting Keti Koti Tafel, ketikotitafel.nl
Stichting Slavernijmonumenten Zeeland, ssmz.org

Prehistorisch hout in Romeins Middelburg

Joost van den Berg

depotbeheerder Zeeuws Archeologisch Depot, senior KNA specialist materialen

Bij het graven van een wadi in het parkje aan de Prinsenhove in Middelburg is onverwacht een deel van een tot dusver onbekende Romeinse nederzetting weggegraven. In de uitkomende grond is aardewerk gevonden uit de tweede eeuw samen met houten palen die in diezelfde periode zijn bewerkt, maar – zo blijkt achteraf – veel ouder zijn.

De vindplaats

De uitkomende grond van de wadi aan de Prinsenhove is tijdelijk opgeslagen op het terrein van de nieuw te bouwen woonwijk Essenvelt. Een oplettende amateurarcheoloog vond scherven in de nieuwe hoop grond en meldde dit aan de Walcherse Archeologische Dienst. Door hun oplettendheid en inzet zijn in totaal 370 vondsten ter bestudering aangeboden aan het Zeeuws Archeologisch Depot van Erfgoed Zeeland.

De vondsten

Onder de scherven zitten een aantal bijzondere stukken. Het vroegste materiaal zijn *terra sigillata* scherven afkomstig uit Lezoux en Lavoye uit het midden van de tweede eeuw. Bijzonder mooi is een fragment van een

geverfde jachtbeker, met hierop afgebeeld een vluchtend hert, ook uit de tweede eeuw. De aanwezigheid van aardewerk afkomstig uit de Eifel laat zien dat de site doorgaat tot in de derde eeuw, maar de meeste vondsten dateren vanaf het midden tot het eind van de tweede eeuw.

Het meeste aardewerk is regionaal vervaardigd en komt uit het Menapisch gebied in westelijk Vlaanderen of uit de regio van Bergen op Zoom. Toch werd er ook van ver weg geïmporteerd, zoals de latere *terra sigillata* uit de Argonne en Rheinzabern, geveerd aardewerk uit Keulen, wrijfschalen uit Bavay en Solfer en amforen uit de zuidelijke Scheldevallei. Een opvallende vondst is een klein fragment aardewerk in zogenaamd *Black Burnished ware* dat afkomstig is uit Dorset in Engeland.

Het houtonderzoek

Het grote mysterie van deze site is echter het hout. Van de best bewaarde paal was nog 79 x 20 x 14 centimeter over. Dit is door BIAx Consult onderzocht. Bij dit houtonderzoek is vastgesteld dat deze paal bewerkt was met een bijl met een licht gebogen snede van minimaal 9 centimeter breed. Het vreemde eraan was echter de houtsoort, namelijk een grove den (*Pinus sylvestris*). Hout van de grove den moest in de Romeinse tijd naar Zeeland geïmporteerd worden. Wellicht niet vreemd voor een militaire context, zoals een castellum, maar ongewoon voor een normale rurale nederzetting. Vanwege dit mysterie is alsnog besloten

om de ouderdom van de paal te controleren via de 14C-datering.

Het resultaat van het 14C-onderzoek was bijzonder verrassend. Het hout waar deze paal van was gemaakt, dateert van omstreeks 3450 voor Christus. Een periode waarin de grove den in Zeeland wel groeide. Om de een of andere reden hebben de mensen die in de Romeinse tijd op deze site woonden hout gebruikt van een boom die op dat moment al meer dan 3,5 millennium oud was. Het vermoeden is dat ze deze boom hebben gevonden bij moeraning/veenwinning en dat deze zo goed in dat veenpakket bewaard was dat hij nog prima gebruikt kon worden. Dit is overigens niet de eerste keer dat we dit aantreffen, ook bij de bouw van de nederzetting bij Ellewoutsdijk is prehistorisch hout gebruikt.

Conclusie

Middelburg-Prinsenhove blijkt achteraf een complexe site te zijn, waar de inwoners zich bezighielden met veenwinning, bouwden met lokaal 'hergebruikt' hout en onderdeel waren van een complex regionaal-economisch netwerk met zelfs connecties richting Engeland, Gallië en het Rijnland. Helaas is een deel van de site inmiddels definitief weg en zullen we het voor nu moeten doen met deze vondsten. De verwachting is dat onder het parkje van Prinsenhove nog meer van de site verborgen ligt.

↓ Detailfoto van de kasporen op de paal | foto BIAx.

→ Fragment van de geverfde jachtbeker.

Grensverhalen | 13

Vlissingen: grensstad tegen wil en dank

Duitsers, Engelsen en Fransen, door wie is Vlissingen niet bezet? De strategisch gelegen stad aan de monding van de Westerschelde is in het verleden meerdere malen ten prooi gevallen aan buurlanden die met een begerig oog naar de maritieme vesting keken. Is dat de reden voor Vlissingen om nog altijd grote waarde te hechten aan zijn grenzen en nog in 1986 grenspalen te plaatsen?

De naam Vlissingen was al bekend vanaf de vroege middeleeuwen, maar de eerste betrouwbare vermelding dateert van 1235. Hierbij ging het om Oud-Vlissingen, voorloper van de huidige stad en gelegen tussen het huidige Stadhuisplein en de watertoren, aan een toentertijd daar gelegen kreek. In 1294 werd Vlissingen vanwege zijn strategische positie gekocht door graaf Floris V. Kort na zijn dood in 1296 werd gestart met het graven van havens, waardoor de huidige stad (Nieuw-)Vlissingen ontstond. De ten oosten van deze havens gelegen Sint Jacobskerk werd de kern van de stad, die uiteindelijk in 1315 stadsrechten kreeg.

Oudste paal

Hoewel de stad zowel aan land- als aan zeezijde stadsmuren kreeg, werd het grondgebied van de stad begrensd met zogenaamde 'vrijdompalen'. Deze palen bakenden het rechtsgebied van de stad, de zogeheten 'vrijdom', af. De enige overgebleven vrijdompaal aan de Koudekerkseweg op de hoek van de Vrijdomweg is dan ook de oudste grenspaal van Vlissingen. Deze arduinstenen paal is opgericht na de inlijving van een deel van het ambacht van Oud-Vlissingen (1567) en gaf specifiek de

→ De Vrijdompaal, de oudste grenspaal van Vlissingen | foto David Koren.

David Koren

senior beleidsmedewerker cultureel erfgoed
Provincie Zuid-Holland

grens aan tussen Vlissingen en Bonedijke, een polder uit 1372-1390 die tussen de heerlijkheden van Oud-Vlissingen en Koudekerke lag. Daarmee is deze paal feitelijk nog het

↑ Het brandende stadhuis in Vlissingen in 1809 | Zeeuws Archief, HTA Vlissingen, nr. 396.

enige overblijfsel van Oud-Vlissingen. Het dorpje werd in 1809 tijdens de Engelse aanval verwoest en de restanten werden op last van Napoleon afgebroken om een beter schootsveld te creëren. Helaas staat de paal niet meer op zijn oorspronkelijke plek. Die lag achter het toenmalige tolhuis op de hoek van de Julianalaan met de Vrijdomweg, waar nu het schooltje staat. In 1934 werd de paal verplaatst naar de huidige locatie, hetgeen door toenmalig gemeentearchivaris H.G. van Grol een "grenzeloze blunder" werd genoemd. Na de inundatie van Walcheren in 1944 kreeg de paal zijn huidige locatie in het parkje tegenover het ziekenhuis.

Franse tijd

Dat Oud-Vlissingen op deze grenspaal na niet meer bestaat, is te wijten aan de Franse bezetting van Nederland in 1795 en de oorlog met Engeland die daar mede het gevolg van was. In het Verdrag van Den Haag van 16 mei 1795 werd bepaald dat Vlissingen zowel in oorlogs- als in vreedstijd door een Frans legioen bezet moest worden gehouden. Aldus geschiedde, de stad met haar 5.200 inwoners moest meer dan 3.400 Franse soldaten huisvesten. Tevens was het de bedoeling dat Antwerpen dé Franse marinestad aan de Noordzee zou worden, recht tegenover de Thames. Dit op Engeland gerichte 'pistool' impliceerde ook dat Vlissingen een belangrijke rol ging spelen in de Franse oorlogsindustrie. In 1806 werd het Continentaal Stelsel afgekondigd om de economische macht van Engeland te breken. Aanvankelijk werd Nederland nog omgevormd tot een Franse vazalstaat, de Bataafse Republiek, maar de Franse keizer Napoleon was beducht voor een te eigenzinnige koers van de Republiek,

die immers sterk afhankelijk was van de handel met Engeland. Uiterste loyaliteit aan het door hem ingestelde Continentaal Stelsel was gewenst en de voortgaande (clandestiene) handel met Engeland uit den boze.

Om de Franse grip op Nederland te vergroten werd daarom in 1806 het Koninkrijk Holland ingesteld met Lodewijk Napoleon, de jongere broer van de keizer, aan het hoofd. Bij het Verdrag van Fontainebleau van 11 november 1807 werd Lodewijk Napoleon gedwongen Vlissingen af te staan aan het keizerrijk en in 1808 werd Vlissingen daadwerkelijk door de Fransen ingenomen. Vlissingen was de eerste Nederlandse stad die bij Frankrijk werd gevoegd. Het ging daarbij om de stad en het omliggende gebied met een straal van 1800 ellen (één el is circa 69 centimeter). Er werd een serie van zestien (houten) grenspalen geplaatst om de toenmalige grenzen van de stad te markeren. Deze stadsgrens werd dus tevens de staatsgrens tussen het Koninkrijk Holland en het Franse keizerrijk. Als keizerlijke stad werden de vestingwerken van de stad in verschillende fasen uitgebreid.

In 1809 voerde Engeland een aanval op Vlissingen uit. Daarbij werd Oud-Vlissingen voor het grootste deel in de as gelegd, waaronder het monumentale stadhuis. Deze aanval leidde zelfs tot de val van Vlissingen in datzelfde jaar en de bezetting door de Engelsen. Na een maand of twee trokken de Engelsen zich weer terug, geteisterd door 'Zeeuwse koorts', vanwege het drinken van besmet water. Na het

vertrek van de Engelsen gingen de Fransen verder met het versterken van de vesting. Het al uit 1548 daterende Keizersbolwerk werd uitgebreid met dertien kazematten. In een ervan was de garnizoensbakkerij gevestigd, waar

dagelijks bijna vijfduizend broden gebakken konden worden. In de onderdoorgang naar de loodsensteiger is een steen ingemetseld die verwijst naar de in 1811 uitgevoerde werkzaamheden.

↑ De Oostbeer was een van de vestingwerken uit de Napoleontische tijd | foto David Koren.

↑ De garnizoensbakkerij van het Franse leger | foto David Koren.

↑ Interieur met een van de ovens in de garnizoensbakkerij | foto David Koren.

↑ Sluitsteen in het Keizersbolwerk met verwijzing naar het jaar waarin de kazematten werden uitgebreid | foto David Koren.

Napoleontische grenzen

Na de hernieuwde onafhankelijkheid van Nederland in 1815 zijn veel innovaties uit de Franse tijd blijvend verankerd, waaronder de overgang van de kerktorens naar de burgerlijke gemeenten, de introductie van straatnamen, de invoer van de burgerlijke stand (vastleggen van achternamen) en de invoer van het metrieke stelsel (meters, liters, kilo's). Ook de zestien Napoleontische houten grenspalen rondom Vlissingen bleven in gebruik en werden zelfs in 1820 vervangen door arduinen palen. In de loop van de jaren raakten de meeste palen in verval en in 1966 werd besloten nieuwe palen te vervaardigen om de beschadigde of zoekgeraakte exemplaren te vervangen. In dat jaar werd de gemeente Vlissingen uitgebreid met de dorpen Oost- en West-Souburg en Ritthem en het leek het stadsbestuur een goed idee om de historische grenzen van Vlissingen opnieuw duidelijk te markeren. Uiteraard werden er iets meer palen gemaakt dan er nodig waren,

↑ Grenspaal bij het fietstunneltje bij de Weyevlietweg | foto David Koren.

waardoor er tot 1986 nog negen palen ongebruikt op de gemeentewerf lagen. Vier van deze palen waren al voorzien van het opschrift "Grensscheiding der stad Vlissingen". Deze palen werden dat jaar weer op de oude 'keizerlijke' grens gezet, waardoor er nu weer acht palen te vinden zijn (want vier stonden er nog). Uiteindelijk werd in 1997 nog een laatste paal geplaatst op het strand bij de Galgeweg. Deze houten paal was bedoeld om de grens met de toen gevormde gemeente Veere te accentueren. Hoewel de gemeenteschildjes inmiddels zijn verdwenen, laat Vlissingen zich dus niet meer zomaar van de kaart vegen.

↑ Grenspaal langs het Kanaal door Walcheren | foto David Koren.

↑ Houten grenspaal op het strand als grensafbakening met de gemeente Veere | foto David Koren.

Oudste stad van Zeeland heeft het jongste museum

Nieuw museum Aardenburg geopend

Jill Schelleman
Cultuurforum Aardenburg

Ruim zestien maanden later dan gepland is museum Cultuurforum Aardenburg eindelijk geopend! Het oude museum aan de Marktstraat sloot haar deuren en een nieuw museum naast de Sint-Baafskerk verrees. Aan de collectie is weinig veranderd, maar de jas eromheen is compleet anders. In het nieuwe museum ga je op ontdekkingsreis door de Romeinse tijd.

Bijna tweeduizend jaar geleden stond in Aardenburg een echt castellum. In het museum vind je de resten van dit fort en andere bijzondere Romeinse voorwerpen die in Aardenburg zijn opgegraven. Het verhaal wordt op een laagdrempelige en interactieve manier verteld. Je ontdekt onder meer hoe mensen er in die tijd woonden, hoe belangrijk badhuizen waren en welke lokale lekkernijen er gegeten werden.

Rad van Fortuna

De reis naar het verleden begint met een tijdlijn. Daarna draait de bezoeker aan het rad van Fortuna, de godin van het geluk. Zij bepaalt

welk personage uit de Romeinse tijd je tijdens het bezoek zal volgen. Het kan een priester, pottenbakster, visser, handelaar, soldaat of vrouw des huizes zijn. Elk personage heeft een eigen amulet, die de bezoeker tijdens de reis meedraagt.

Beleef 'Rodanum'

Vervolgens stap je Romeins Aardenburg, Rodanum, binnen. Op de vloer is een grote luchtfoto van Aardenburg te zien. Die toont waar het castellum heeft gestaan en op welke plekken nog overblijfselen liggen. Verwacht geen vitrines vol archeologische voorwerpen. In het museum is veel te doen en het richt zich vooral op gezinnen met kinderen. Klee je aan als soldaat en voel hoe zwaar de uitrusting was. Schmink jezelf als een echte Romein met wit kalkpoeder, rode oker en zwarte as. Doe Romeinse parfum op. Bouw met grote blokken een stevige poort. Neem een kijkje in de kelder waar een Romeins badhuis is nagebouwd, inclusief de temperatuur, geur en geluiden van toen. Leer schrijven en rekenen als een Romein. Neem plaats aan tafel om echte Romeinse spelletjes in verschillende moeilijkheidsgraden te spelen. Een museum om niet alleen te kijken, maar vooral ook om te doen.

→ Beleef de Romeinse tijd in het jongste museum van Zeeland.

↑ Tijdens de stadswandeling door Aardenburg vertelt de gids van het Gidsengilde over de geschiedenis van Aardenburg.

Nieuwsgierig geworden? Kom naar het museum in Aardenburg en ontdek welk personage godin Fortuna voor jou in petto heeft. Het museum is op dinsdag tot en met vrijdag open van 11.00 tot 17.00 uur en op zaterdag en zondag van 13.00 tot 17.00 uur.

www.cultuurforumaardenburg.nl

MEER WETEN OVER DE GESCHIEDENIS VAN AARDENBURG?

Wil je na je museumbezoek nóg meer weten over de geschiedenis van Aardenburg? Dat kan! Boek een stadswandeling bij het Gidsengilde Aardenburg. Al sinds 2000 lopen de gidsen van het Gidsengilde door de stad en vertellen zij alles over de indrukwekkende geschiedenis van Aardenburg, één van de oudste steden van Zeeland. Vrijwel alle gidsen wonen zelf in Aardenburg.

Van mei tot oktober kun je elke zaterdag om 10.30 uur aansluiten bij een reguliere rondleiding, die ongeveer twee uur duurt. Vooraf aanmelden is verplicht. Tijdens deze wandeling langs historische gebouwen en plekken vertelt de gids over de geschiedenis van Aardenburg. Onderwerpen die tijdens de wandeling aan de orde komen: de tijdelijke bewoning door jagers en verzamelaars, de Romeinse aanwezigheid, glorie en verval van Aardenburg in de middeleeuwen, de Tachtigjarige Oorlog, de belegering door de Fransen ten tijde van Lodewijk XIV en de gevolgen van de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Deze wandeling kan buiten de aangegeven tijd ook het hele jaar door worden geboekt.

Daarnaast kunnen er gedurende het hele jaar themawandelingen worden geboekt. Zo is er speciale aandacht voor de kerkenroute, waar het accent zal liggen op de geloofsgeschiedenis van Aardenburg, en is er een wandeling gewijd aan de Berenning van Aardenburg. Tijdens het rampjaar 1672 hield een handjevol inwoners van Aardenburg als enige in heel Nederland een grote Franse legermacht tegen.

Kijk voor meer informatie op www.cultuurforumaardenburg.nl.

*Uit de collectie van het
Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*

Schelpen, Sargassowier en (inter)nationale erkenning

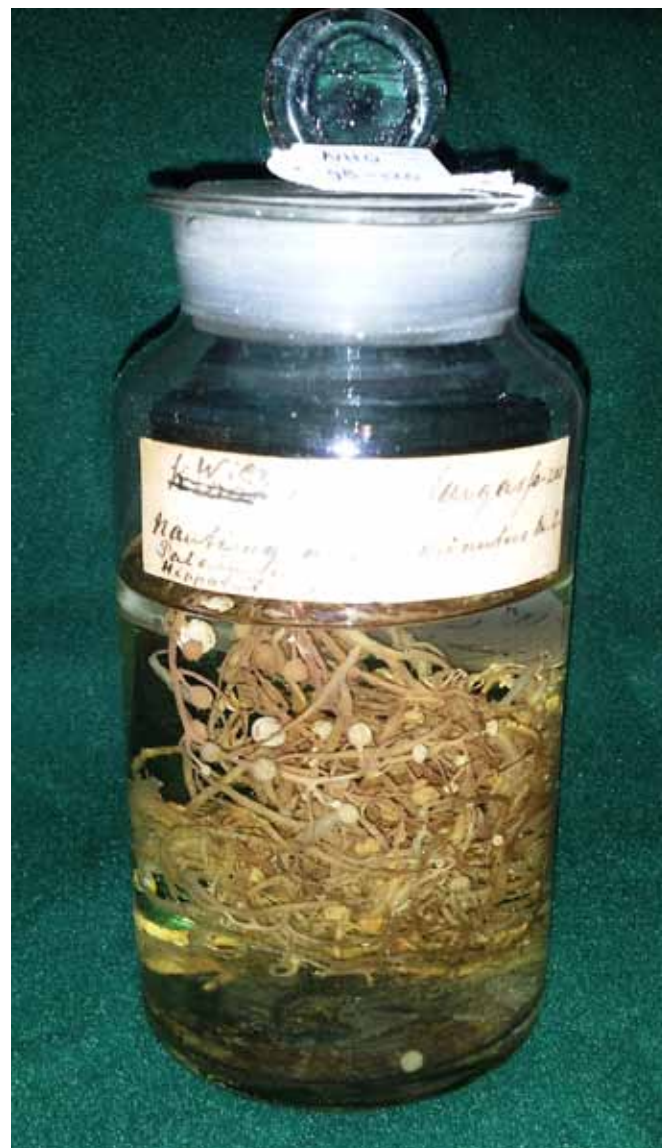
Peter van Druenen
voorzitter Zeeuws Genootschap

Het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen werd in 1769 opgericht als internationale wetenschappelijke gemeenschap en is nu – 254 jaar later – de oudste verzamelende wetenschappelijke organisatie in Nederland, met ook nog eens het langst bestaande nog lopende tijdschrift: Archief.

In 1969, het jaar waarin het tweehonderdjarig bestaan werd gevierd, ontving het Genootschap het predicaat 'Koninklijk'. De collectie bestaat inmiddels uit bijna 250.000 objecten, die in bruikleen zijn gegeven aan onder andere Erfgoed Zeeland, Zeeuws Museum, Zeeuws Archief, ZB Bibliotheek van Zeeland en het Zeeuws Maritiem muZEEum.

De kerncollectie van het Genootschap is in 2016 door de minister van OC&W aangewezen als nationaal beschermd cultuurobject. Aangewezen zijn onder meer: het planetarium van Johan Adriaan van de Perre (1782-1786), het schelpenbuffet van Job Baster (1750-1775), de Egyptische mummie (333 v.C.-30 v.C.), de altaarsteen voor de godin Burorina (150-250), het touwslagerswiel van Michiel de Ruyter (begin zeventiende eeuw), de Zwartvoetindianen-collectie van Meinard Sprenger (negentiende eeuw), de Roman-Visscheratlas (1662), de zilveren puntschaal geschonken aan luitenant-admiraal Johan Evertsen naar aanleiding van zijn overwinning op de Duinkerker kapers (1647) en het evangelie van Mattheus in de Malabaarse taal (1741).

Internationale belangstelling voor de collectie is er regelmatig. Het nieuwe museum van Marseille (MuCEM) organiseerde in 2021, samen met het Musée Centre

↑ Fles met Sargassowier, in de jaren 1770 geschenken door Johannes Helleman van Eijkelenburg, Jan van der Woordt en Adriana Reijniessen Thoren. Omschrijving: "een flesse met eenige insecten uit de krooszee opgehaalt" | Zeeuws Museum, collectie KZGW, nr. NHGg8-120, www.kzgwonline.nl/records/sargassowier-met-zoologische-objecten.

← Een van de als nationaal cultureel erfgoed aangewezen objecten is het buffet uit het legaat van Job Baster, beplakt met tientallen soorten schelpen (onder andere hoorns, platte schelpen, orgelpijp-koraal en otolieten). Midden onder de wapens van Job Baster en zijn echtgenote Jacoba Vink | Zeeuws Museum, collectie KZGW, nr. G2132, www.kzgwonline.nl/records/schelpenbuffet.

Pompidou in Metz, de expositie 'FOLKLORE'. Onderdeel hiervan waren ruim dertig objecten uit de collectie van het Genootschap die normaal in bruikleen zijn van het Zeeuws Museum. De meeste objecten waren uitgesteld in een 'cabinet' en vormden een combinatie van traditionele volkskunst en exotische curiositeiten. Een online rondleiding is te zien op kzgw.nl/nieuws/mucem.

Momenteel loopt er aan de universiteit van Baltimore een onderzoek naar de voortplanting van Sargassowier (in de

Sargassozee drijvend bruinwier), dat tegenwoordig in grote hoeveelheden de stranden overspoelt. Wetenschappers proberen uit te vinden wat er aan de hand is. Een van de oorzaken kan een veranderde voortplanting zijn. Om dat via het DNA te onderzoeken was oud materiaal nodig. Het Genootschap heeft in haar collectie een flink stuk van dit wier uit 1773, waarschijnlijk het oudste dat er te vinden is. Een klein deel hiervan is nu met een speciaal transport beschikbaar gesteld voor dit onderzoek. Uiteraard doen wij te zijner tijd uitgebreid verslag van de resultaten!

TROTS OP MIJN MONUMENT

Imposant industrieel erfgoed

Marjolijn van Leeuwen
zelfstandig tekstschrijver

Als je richting Axel rijdt, kun je hem haast niet missen: de watertoren. Met ruim zestig meter hoogte en een opvallend groen geoxideerd koperen dak, staat de watertoren voor Axelaars gelijk aan 'thuis komen'. Dankzij een enthousiast team van vrijwilligers is dit rijksmonument open voor het publiek.

Drie vrijwilligers ontvangen *Zeeuws Erfgoed* op een zonnige voorjaarsdag. Meteen bij binnenkomst word je overweldigd door de imposante, betonnen constructie. "Deze twaalf kolommen zijn gemaakt van gewapend beton", legt Rien de Regt uit. "Acht aan de buitenzijde en vier hier in het midden. Dit lijnenspel is zo indrukwekkend – net Mondriaan. Deze vier binnenste kolommen gaan door het onderste reservoir heen en ondersteunen zo ook de twee bovenste reservoirs."

Handmatige berekeningen

De watertoren werd in 1936 gebouwd. Anneke Harmanny, die hier al zeventien jaar actief is als vrijwilliger, vertelt vol ontzag: "Moet je je voorstellen: de ondergrond was hier heel slap en toch is de fundering feilloos berekend met pen en papier. Ze wisten al dat de toren nog maximaal tien centimeter zou zakken als de vaten gevuld waren met water. Op foto's is te zien dat de toren helemaal in de steigers staat."

De toren is ontworpen door architect C. van Eck. Het is een twaalfhoekige betonconstructie, met aan de buitenkant rode bakstenen die zijn gemetseld in kruisverband. Tot veertig meter hoogte zijn een soort sierzuilen gemetseld,

zogenaamde lisenen. Er zijn zowel horizontaal als verticaal strakke rijen vensters in de toren aangebracht. Ook zijn er opvallende, witte elementen ter versiering verwerkt. De zakelijk-expressionistische stijl van de architectuur wordt ook wel Amsterdamse School genoemd. Arbeid was in die tijd nog niet duur, vandaar dat er voor kostbare materialen kon worden gekozen.

Anneke laat oude foto's van de bouw zien, die binnen aan de kolommen en de muren te bewonderen zijn. "We

hebben helaas nog nooit een bezoeker gehad die aan de bouw heeft meegewerkt. Maar wel stond een keer een dame heel voorzichtig in de deuropening. Ze durfde niet binnen te komen. Haar vader had hier vroeger gewerkt en die zei altijd: niet verder dan de drempel!"

1.300 kubieke liter water

Het was indertijd niet vanzelfsprekend dat er een watertoren in Axel zou komen. Rien vertelt lachend: "Ons bin zuunig. Je kon immers ook regenwater opvangen,

dus waarom zou je dan voor water betalen? Daarom was Zeeuws-Vlaanderen aan de late kant met een waterleidingnetwerk. Toch is het een van de hoogste torens van Nederland, omdat hij voor druk moest zorgen in een groot gebied. In het onderste vat kan driehonderd kubieke liter water, in de twee vaten erboven elk vijfhonderd. We hebben hier een maquette staan, zodat je kunt zien hoe het werkt. Die is gemaakt door studenten van het Lodewijk College in Terneuzen."

" Dit lijnenspel is zo indrukwekkend –
net Mondriaan

Vrijwilliger Jan Boonman voegt zich bij het gesprek. Hij is de 'technische man' en verantwoordelijk voor het onderhoud van de maquette. "Nu is de pomp kapot, die wordt volgende week vervangen. Maar normaal kun je hier zien hoe de vaten zich vullen met water. Een vlotter houdt het water in het vat op het gewenste niveau – net als thuis, in de stortbak van je wc. Alles hier werkt mechanisch. Het onderste vat in de toren is later opengemaakt en nu voor het publiek toegankelijk. Daar zie je de originele vlotters ook nog hangen."

De watertoren heeft tot de jaren negentig dienstgedaan. Daarna kwam hij in het bezit van de toenmalige gemeente Axel, die hem de status gaf van jong industrieel erfgoed. Tot opluchting van de vrijwilligers. "De watertoren in Terneuzen is afgebroken. Daar staat nu een flat. En elders maken ze er appartementen van. Je moet er toch niet aan denken! De watertoren is nu onderdeel van Het Warenhuis, het museum van Axel. Sinds 2000 is hij opengesteld voor publiek."

Voor het eerst...

Elk jaar komen zo'n 2.500 bezoekers de watertoren bewonderen. "Kinderen vragen vaak: waar is nou het water?", vertelt Anneke. "Ook stappen veel fietsers spontaan af of komen er Belgen langs. En natuurlijk inwoners uit Axel, die vaak beschaamd zeggen: ik zie hem al mijn hele leven en pas nu kom ik hem een keer bekijken. De bezoekers hebben gratis toegang en kunnen tot vijftig meter hoog de toren beklimmen. Als we met een schoolklas in het onderste reservoir staan, vragen we ze altijd even te gillen. Wat je dan hoort!"

Jan vertelt dat het een enorm solide gebouw is. "Maar een half jaar geleden stond op een dag de toren blank. Het leidingwerk is van 1936, dat dient nu nog voor de afvoer van regenwater. Er was een leiding losgeschoten, waardoor het opeens weer een echte watertoren was. Verder moeten we regelmatig de goten schoonmaken. Daar liggen vaak prooiresten in, want helemaal boven in de toren zit een nest met slechtvalken. Toevallig is er net een ei uitgekomen. Via twee camera's kun je zowel het nest als de aanvliegroute in de gaten houden. Heel bijzonder."

Inspectierondje door de dakgoot

In principe eens per jaar – uiteraard alleen als de slechtvalken niet aan het broeden zijn – komt de Monumentenwacht de watertoren inspecteren. Om dat goed te kunnen doen, zijn er veiligheidsvoorzieningen aangebracht. Een speciaal daarvoor opgeleid klimteam van de Monumentenwacht kan daardoor een inspectierondje maken door de dakgoot. Ook worden de betonnen pilaren geïnspecteerd op betonrot. Ze zijn in zeer goede conditie

← Het indrukwekkende lijnenspel aan de binnenzijde van de watertoren | portret- en detailfoto Mieke Wijnen Fotografie.

↑ De bouw van de watertoren aan de Kinderdijk te Axel in 1936 | Zeeuws Archief, Fotoarchief (voormalige) gemeente Axel, nr. 836.

en kunnen nog wel eeuwen mee. Kwetsbaarder is het dak: de koepel is gemaakt van dun beton, wat indertijd een nieuwe techniek was. Als ooit de koperen bekleding vernieuwd moet worden, is het maar de vraag hoe die koepel de tijd heeft doorstaan. Ook de stalen raampjes zijn op enig moment aan vervanging toe. Maar op dit moment staat de toren er heel goed bij.

Anneke, Rien en Jan zijn blij dat de watertoren zo goed in de gaten wordt gehouden. "Wij voelen ons allemaal heel betrokken bij het wel en wee van de toren. Samen met Inge vormen wij de vaste kern van de achttien vrijwilligers. Als je hier 'dienst' hebt, ben je echt verantwoordelijk. We steken er veel vrije tijd in en vinden het leuk om alle bezoekers over de historie van dit bijzondere cultureel erfgoed te vertellen." Ze grijpen graag deze kans aan om een oproep te doen: "Kom vooral een keer langs. Wie weet vind je het leuk ons team te komen versterken!"

Kijk voor de openingstijden op: www.hetwarenhuis.nl/watertoren.

NIEUWS

VIER KERKENVISIES OPGELEVERD

In de afgelopen maanden zijn kerkenvisies opgeleverd voor de gemeenten Schouwen-Duiveland, Goes, Noord-Beveland en Tholen.

Nog voor de zomervakantie worden de concepten van de kerkenvisies voor de gemeenten Borsele, Vlissingen en Kapelle afgerond, tegelijkertijd worden de gesprekken met

de kerkeigenaren in de gemeente Reimerswaal gevoerd. Jan van de Voorde (projectleider), Peter Zwemer (trainee adviseur erfgoed bij Erfgoed Zeeland) en Chris Maas (oud-wethouder gemeente Veere) stellen voor alle dertien Zeeuwse gemeenten een kerkenvisie op, om de aandacht te bevorderen voor de instandhouding van religieus erfgoed. De voortgang van het project is te volgen via www.erfgoedzeeland.nl/kerkenvisies-zeeland.

IN MEMORIAM BAS OELE

Op 29 maart 2023 is Bas Oele op 91-jarige leeftijd overleden.

Bas is vanaf 1967 als archeologisch veldtechnicus werkzaam geweest voor de eerste provinciaal archeoloog, J.A. Trimpe Burger. Later was hij verbonden aan het Provinciaal Depot voor Bodenvondsten, waar hij werkte voor de archeologen R.M. van Heeringen en E. Vreenegoor. Hij heeft een grote staat van dienst en hij heeft veel betekend voor de archeologie en het dialectonderzoek in Zeeland. Na zijn pensionering in 1997 volgde Hans Jongepier hem op. Kijk voor het volledige in memoriam op www.erfgoedzeeland.nl/memoriam-bas-oele.

CURSUSAANBOD ZEEUWSE ERFGOEDORGANISATIES

Erfgoed Zeeland verzorgt met enige regelmaat cursussen en scholingsprogramma's voor medewerkers van Zeeuwse erfgoedinstellingen.

In juni, september, oktober, november en december staan er leuke en interessante cursussen op het programma! Met onder andere deze onderwerpen: oral history,

samen nieuwe vrijwilligers vinden en basisregistratie erfgoedcollecties. Het aanbod is samengesteld door Erfgoed Zeeland in samenspraak met de Vereniging Zeeuwse Musea en de Zeeuwse Erfgoed Coöperatie. De cursussen worden mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Provincie Zeeland. Je kunt de cursussen vinden in de online brochure op www.erfgoedzeeland.nl/cursusaanbod2023.

GEEN ERFGOED ZONDER VRIJWILLIGERS

Eigenlijk is het heel eenvoudig: ons erfgoed wordt in stand gehouden door de grote inzet van vele vrijwilligers.

Als ik kijk naar welke erfgoedstichting of vereniging dan ook, zie ik niet alleen een enorme inzet, maar vaak ook een passie en liefde die eigenlijk niet te omschrijven is. De

vraag is dan ook: hoe houden we die betrokkenheid vast en hoe 'verleiden' we nieuwe vrijwilligers (het liefst van jongere generaties) om zich in te zetten voor ons Zeeuwse erfgoed? Ik denk dat ik het maar eens aan mijn kleinkinderen ga vragen. Misschien kunnen zij me wijzer maken. Lees het op www.erfgoedzeeland.nl/vrijwilligerswerk-zec.

Piet Bruinooge, voorzitter Zeeuwse Erfgoed Coöperatie

Archieven Middelburgse Commercie Compagnie

Carolien van de Kreeke
medewerker communicatie Zeeuws
Archief

Het Zeeuws Archief
beheert het archief van de
Middelburgse Commercie
Compagnie (MCC). De MCC
verscheepte in de tweede
helft van de achttiende eeuw
ruim 31.000 mensen van de
kust van West-Afrika naar de
plantages in West-Indië.

Papieren uit het archief van de MCC, bijeen-
gehouden door een lias, die dwars door de
pagina's heen is gestoken.

Kwantantie van de levering van boeien, 1792 |
Zeeuws Archief, archief MCC, inv.nr. 1109.

Driehoekshandel

Deze vorm van mensenhandel, waarbij Afrikanen werden verkocht in de Caraïben, heet ook wel driehoekshandel of trans-Atlantische slavenhandel. Bij een driehoeksreis vertrok een schip met handelsgoederen vanuit een Europese thuishaven naar de kust van West-Afrika. Daar werden de goederen geruild tegen tot slaaf gemaakte Afrikanen, ivoor en goud. Vervolgens zeilde het schip over de Atlantische Oceaan naar koloniën in West-Indië. De Afrikanen werden verkocht om op een van de vele suiker-, koffie- of katoenplantages slavenarbeid te verrichten. Met de opbrengst van de slaafgemaakten werden de producten van de plantages ingekocht en met het schip naar de thuishaven vervoerd.

De Middelburgse Commercie Compagnie

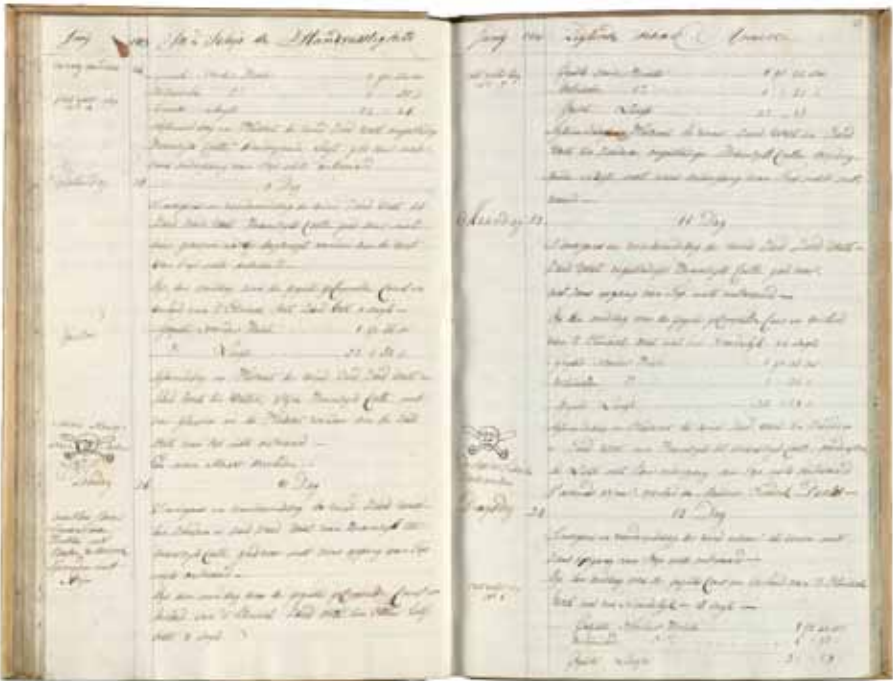
De MCC werd in 1720 opgericht en in 1732 vond de eerste slavenhandels- of driehoeksreis plaats. Na 1755 legde het bedrijf zich vrijwel geheel toe op de trans-Atlantische slavenhandel. De laatste reis werd uitgereed in 1802, maar zou niet worden voltooid. Door de Vierde Engelse Oorlog en de Napoleontische oorlogen werd de handel eerst zwaar belemmerd en tenslotte onmogelijk gemaakt. In 1814 schafte Nederland de slavenhandel af. De MCC richtte zich voortaan op de bouw van schepen voor derden. In 1889 werd het bedrijf officieel beëindigd.

De archieven van de MCC

De archieven van de MCC worden beheerd door het Zeeuws Archief en liggen in het depot in Middelburg. Ze bevatten alle onderdelen van de

reizen, zoals de voorbereidingen, de brieven die de kapitein kreeg, handelsboeken, notatie van de goederen waarvoor slaafgemaakten werden gekocht, de financiële administratie, logboeken en het chirurgijnjournaal. "Het is een handelsarchief", vertelt Hannie Kool-Blokland, directeur van het Zeeuws Archief. "Destijds is alles opgeschreven ter verantwoording. Maar tussen al die feiten komt het archief ook dicht bij de mensen, zoals in het chirurgijnjournaal, zeg maar het dagboek dat de scheepschirurgijn, de dokter, tijdens de reis bijhield. En ook de opper- stuurman hield een logboek bij, waarin hij elke dag schreef over de gebeurtenissen aan boord."

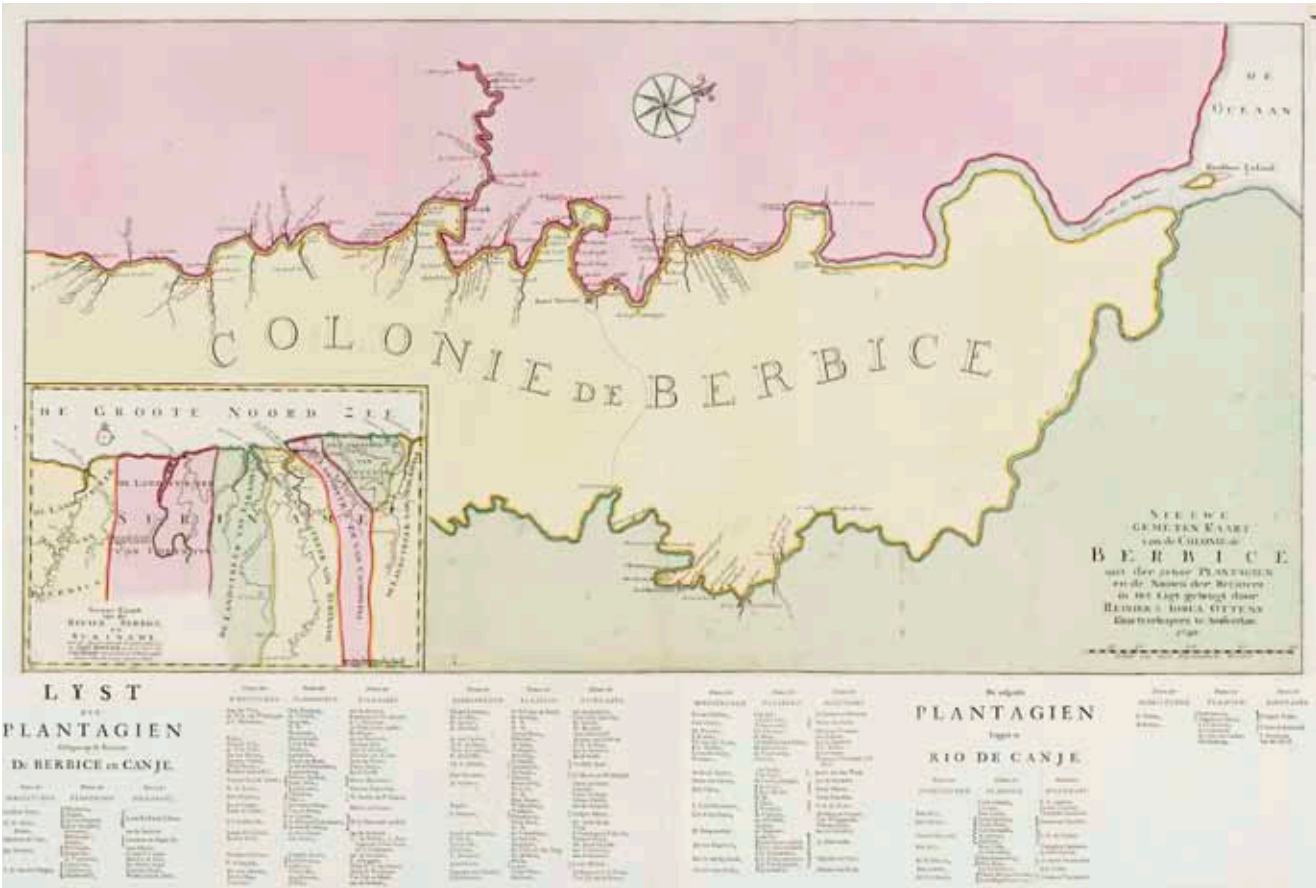
Het archief van de MCC is voor iedereen volledig online te bekijken. Van 2012 tot 2015 is het gehele archief met een omvang van honderd strekkende meter, vanaf de oprichting van het bedrijf in 1720 tot de liquidatie in 1889, gedigitaliseerd en online geplaatst. Overigens bevat het archief

Overlijden slaafgemaakte en bemanningslid, aangegeven in een journaal middels een illustratie |
Zeeuws Archief, archief MCC, 1720-1889, inv.nr. 1077, volg.nr. 38.

ook een schat aan informatie over andere maritieme onderwerpen, zoals scheepsbouw, handelsgoederen, uitredingen op Europese bestemmingen en internationale netwerken.

Nieuwe gemeten kaart van de colonie de Berbice met derzelver plantagiën en de namen der bezitters, in het licht gebragt door Reinier en Josua Ottens, 1740' | Zeeuws Archief, KZGW, Zelandia Illustrata I, nr. 830.

UNESCO-status

In 2011 werd het archief van de MCC benoemd tot werelderfgoed en opgenomen in de UNESCO werelderfgoedlijst voor documentaire werken, het *Memory of the World*-register. "Dat onderstreept de uniciteit van dit archief", aldus Hannie Kool. "Het is heel compleet en uniek in de wereld. Het bevat gedetailleerde informatie over de trans-Atlantische handel in slaafgemaakten in de achttiende eeuw."

Het archief in woord en beeld

Het Zeeuws Archief maakte een online blog over de reis van het MCC-schip *de Eenigheid* uit de jaren 1761-1763. Hier kan de reis via een interactieve kaart en tijdlijn worden gevolgd. Per dag wordt het verhaal van die dag verteld aan de hand van de archiefstukken, zoals het logboek dat de opperstuurman bijhield, de brieven die de kapitein aan de directeurs stuurde en het journaal dat de opperchirurgijn schreef.

Ook staat op de site van het Zeeuws Archief de online expositie 'Handelaar in slaven'. Hierin wordt het verhaal van de trans-Atlantische slavenhandel en de Middelburgse Commercie Compagnie verteld. Aan de hand van de authentieke archiefstukken, 3D-reconstructies, infographics en hedendaagse beelden wordt de bezoeker meegenomen in de wereld van een slavenhandelaar uit de achttiende eeuw. In 2019 werd de expositie bekroond met de juryprijs van de tweejaarlijkse landelijke Geschiedenis Online Prijs.

Actueel

"Er is momenteel veel belangstelling voor de archieven van de MCC", ervaart Hannie Kool. "Het slavernij-verleden is een actueel onderwerp,

→ [Balkengat in Middelburg, 1778. Scheepswerf van de Verenigde Oost-Indische Compagnie kamer Zeeland in Middelburg. Naast de werf van de VOC lagen de werf van de WIC en de MCC. Maker: Jan Arends | Zeeuws Archief, KZGW, Zelandia Illustrata II, nr. 460.](#)

TOEGANKELIJK GEMAAKT

Het Zeeuws Archief heeft diverse projecten uitgevoerd om het archief van de Middelburgse Commercie Compagnie voor iedereen toegankelijk te maken en om te laten zien wat erin staat en hoe belangrijk dat is. Zo is het gehele archief online te bekijken, is er een blog en een online expositie gemaakt en zijn er diverse verhalen geschreven aan de hand van dit archief. Alles is te vinden op de themapagina zeeuwsarchief.nl/trans-atlantische-slavenhandel

Daarnaast is tot eind 2024 de expositie 'Ooggetuigen van de Slavenhandel' te zien. Deze expositie is gratis te bezoeken tijdens openingstijden van het Zeeuws Archief, Hofplein 16 in Middelburg, maandag tot en met vrijdag tussen 10.00 en 17.00 uur.

mede vanwege het Herdenkingsjaar Slavernijverleden dit jaar, van 1 juli 2023 tot 1 juli 2024. Hoe actueel het is, blijkt bijvoorbeeld wel uit het feit dat premier Rutte afgelopen december

namens de Nederlandse staat zijn excuses heeft aangeboden voor het slavernijverleden. Veel mensen willen er nu meer van weten en dan zijn de archieven een heel belangrijke bron."

*In de voetsporen van
slavernij en handelskolonialisme*

Het beladen erfgoed van Zeeland

Anne Hobbel

adviseur erfgoed Erfgoed Zeeland

Net als veel andere regio's heeft ook Zeeland erfgoed waar we gemengde gevoelens bij hebben. Erfgoed dat niet overeenkomt met onze huidige normen en waarden. Wij schotelen je enkele locaties voor die deze donkere kant van de Zeeuwse geschiedenis belichten.

Dat Middelburg en Vlissingen een belangrijke rol hebben gespeeld in het slavernijverleden en het handelskolonialisme is haast niemand onbekend. Op andere plekken in Zeeland zijn de sporen misschien iets minder duidelijk aanwezig, toch vind je ook op bijvoorbeeld Schouwen-Duiveland, de Bevelanden en in Zeeuws-Vlaanderen gebouwen en objecten terug die deel uitmaken van dit beladen erfgoed. Veel ervan hangt samen met de activiteiten van de handelscompagnieën uit de zeventiende en achttiende eeuw, met name de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), de West-Indische Compagnie (WIC) en de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC). De VOC legde zich toe op de handel met Azië, de andere twee compagnieën hielden zich bezig met de zogeheten driehoekshandel via Afrika naar Amerika.

Vlissingen

Al sinds de zeventiende eeuw is dit pand toonaangevend voor de Nieuwendijk: het Lampsinshuis, vernoemd naar Cornelis Lampsins, bewindhebber van de WIC. Hierin

↑ Vijf locaties met sporen naar een beladen verleden.

huist tegenwoordig het Zeeuws maritiem muZEEum. De portretten van de familie Lampsins hebben ook een plaatsje gekregen in het muZEEum. Het museum is zich bewust van het beladen verleden van zowel het pand als de stad waarin het zich bevindt en biedt een rondleiding en stadswandeling rond dit thema aan.

In 2021 werd onderzoek gedaan naar de rol van Vlissingen in het slavernijverleden. Daaruit bleek dat er in de havenstad naar alle waarschijnlijkheid weinig tegenstanders van slavernij te vinden waren. Toch vinden we in Vlissingen nog sporen van een van de bekendste Zeeuwse tegenstanders van de slavernij terug, in de vorm van een fontein. Deze bronzen *Fontein ter nagedachtenis aan Elisabeth Wolff en Agatha Deken* staat op het Bellamypark en herdenkt onder andere Betje Wolff (1738-1804), geboren Vlissingse, die als vertaler van *La cause des esclaves negres* (*De zaak der negerslaven*), een belangrijke rol speelde in het ontstaan van het antislavernijdebat in Nederland.

↑ Fontein ter nagedachtenis aan Betje Wolff en Aagje Deken op het Bellamypark in Vlissingen | foto M. Meijer-van der Linde, ZB Beeldbank Zeeland nr. 142343.

Middelburg

Ook niet onbekend is het Zeeuws Slavernijmonument op de Balans in Middelburg. Dit monument bestaat uit twee zwarte en twee witte granieten zuilen die door een bloedrode strip met elkaar zijn verbonden: symbool voor de zwarte en witte mens met de rode ader als metafoor voor het warme hart dat beiden in zich dragen (zie ook de achterzijde van dit magazine). Het monument staat hier niet voor niets. Het gebied rondom de Abdij in Middelburg was ooit het centrale punt van waaruit vele zaken rond de MCC, WIC en VOC geregeld werden. In dat gebied vinden we dan ook nog de meeste sporen van de slavenhandel terug. De Balans is vernoemd naar het waaggebouw (met balans) dat hier stond. De Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) vestigde hier haar Commerciehuis. Dit pand werd in 1823 gesloopt, maar het pakhuys staat er nog en biedt vandaag de dag onderdak aan het CBK Zeeland.

Ook rondom de verschillende kades in Middelburg vind je gebouwd erfgoed van deze periode. In dat gebied was vroeger onder andere een grote VOC-werf gevestigd. Panden zoals De Moriaan op Kinderdijk 30 en Den Eenhoorn aan de Korendijk 34 zijn voormalige WIC-pakhuizen, waar bijvoorbeeld koffie, suiker en cacao werden opgeslagen. Niet geheel toevallig is de titel van de

↑ Voormalig pakhuys Den Eenhoorn aan de Korendijk in Middelburg.

wandelroute over de handelsgeschiedenis van Middelburg dan ook: 'Cacao, suiker en slaven'. Je kunt deze route, ontwikkeld door historici Johan Francke en Peter Sijnke, vinden in de Amnesty RightsWalk app of een fysieke versie kopen bij Tourist Info in boekhandel De Drukkerij te Middelburg.

Goes

In de Grote of Maria Magdalenakerk in Goes vinden we het graf van "den beroemden Goessenaar Jacob Valcke". In zijn tijd was Valcke een van de rijkste en invloedrijkste inwoners van Middelburg. Hij was betrokken bij de handel in specerijen en suiker, twee producten die in die tijd erg waardevol waren. Ook was hij volgens zijn grafzerk betrokken bij de oprichting van de VOC in 1602.

↑ Graf van Jacob Valcke in Goes | foto Willy van Meegen, Gemeentearchief Goes.

In het havengebied van Goes vind je nog meer verwijzingen naar de slavernij. Zo ligt hier de Bocht van Guinea, een straat genoemd naar de zee voor de westkust van Afrika waar vele slaafgemaakten aan hun zeereis naar Amerika begonnen.

Aardenburg

Bij de Sint-Baafskerk in Aardenburg vind je een borstbeeld van Petronella Moens (1762-1843). Deze schrijfster met voor die tijd progressieve ideeën, groeide op in een predikantengezin in dit Zeeuwse stadje. In haar

↑ Borstbeeld van Petronella Moens in Aardenburg | foto Jaap Wolterbeek, ZB Beeldbank Zeeland, nr. 141385.

publicaties klonken haar vooruitstrevende idealen over vrouwenrechten door, maar ze protesteerde ook tegen de slavernij. Haar abolitionistische ideeën komen duidelijk naar voren in haar gedicht *Bij het afschaffen van den slaavenhandel door de Fransche Natie* en ook in haar utopische roman *Aardenburg, of de onbekende volksplanting in Zuid-Amerika* pleit ze voor gelijkheid tussen zwarte en witte mensen.

Zierikzee

Een andere kant van het beladen verleden vinden we in Zierikzee. In het Stadhuismuseum kun je een bijzonder object bewonderen: de geldkist van de Slavenkas. Het geld dat in deze kist verzameld werd, was bedoeld voor het vrijkopen van zeelieden die vanuit Zierikzee waren vertrokken en vervolgens door kapers gevangen waren genomen om als slaaf te worden verkocht. Dit gebeurde in de achttiende eeuw regelmatig voor de kust van Noord-Afrika, toen bekend als Barbarije. De slachtoffers van de Barbarijse slavenhandel konden worden vrijgekocht met het losgeld dat werd ingezameld door de Slavenkas, een fonds dat nog steeds bestaat en inmiddels wordt ingezet voor jongerenactiviteiten op Schouwen-Duiveland.

Bronnen

Bos, A.J. van den, Petronella Moens (1762-1843). *De Vriendin van 't Vaderland*, Nijmegen 2000.
Francke, J. en P. Sijnke, *Cacao, suiker en slaven*, Middelburg 2019.
Heijer, H. den en G. de Kok, *Het slavernijverleden van Vlissingen. Een historiografische verkenning*, Vlissingen 2021.
Simons, J., Verre van Vlissingen, in: *Den Spiegel*, 36 (2018) 2, blz. 3-9.
www.slavenkas.nl

Routes

Rondleiding/stadswandeling muZEEum: www.muzeeum.nl/plan-je-bezoek-scholen/rondleiding-slavernij-stadswandeling
Wandelroute 'Cacao, suiker en slaven': www.amnesty.nl/kom-in-actie/vrijwilliger/rightswalk/cacao-suiker-en-slaven

BREEVEERTIEN

De uitdrukking 'de brêe(je) vêertiene opgaen' komt voor in de betekenis van 'vertrekken', 'het geluk elders gaan zoeken' of 'aan de zwier gaan' en verwijst naar een grote zandbank voor de Nederlandse kust, de Breeveertien.

NATIONALE ARCHEOLOGIEDAGEN

Dit jaar vinden de Nationale Archeologiedagen plaats in het weekend van 16, 17 en 18 juni. Op deze dagen kan een groot publiek kennismaken met alle aspecten die de Nederlandse archeologie zo leuk maken. De Nationale Archeologiedagen brengen het verleden tot leven, vertellen het verhaal van vroeger en zijn een unieke gelegenheid om eens mee te kijken naar wat er allemaal in de Nederlandse bodem verborgen zit en zat. Dé dagen dus om underground te gaan bij de archeoloog en jouw geschiedenis te ontdekken! Ook Erfgoed Zeeland doet weer mee met een leuk en interessant programma, waarin je kunt kennismaken met de Zeeuwse archeologie. Dit doen we niet alleen, maar in samenwerking met een aantal andere Zeeuwse partijen. Kijk op www.erfgoedzeeland.nl/nad-2023 voor alle informatie en wie weet tot dan!

FESTIVAL ONDERSTROOM

Festival Onderstroom is toch wel zo'n beetje het leukste feestje dat de stad Vlissingen kent. Drie dagen lang kun je heel veel straattheater zien, dansen op lekkere muziekjes, kindervoorstellingen bijwonen en vooral heel erg genieten van de geweldige sfeer in de stad aan zee. In 2023 vindt het festival plaats van 7 tot en met 9 juli op verschillende locaties in de binnenstad. In het festivalhart op het Bellamypark is het een komen en gaan van bijzondere optredens, meeslepende muziekoptredens, onvergetelijke voorstellingen en het beste straattheater.

↑ Foto Lex de Meester

Het festival is ideaal om te bezoeken met kinderen. Er zijn heel veel (straattheater)acts, geschikt voor alle leeftijden. De stad Vlissingen is het podium voor de mooiste theatervoorstellingen op de gaafste plekken die de stad heeft, veel spektakel, livemuziek en onverwachte optredens. Ga voor meer informatie naar www.festivalonderstroom.nl.

VERNIEUWD MARITIEM MUZEEUM ZEELAND OPEN!

Vanaf 10 juni ontdek je in Vlissingen het maritieme verleden en heden van Zeeland. In de expositie 'Ga mee naar zee' speelt de zeevaart in de zeventiende en achttiende eeuw de hoofdrol. Diverse karakters nemen je in het monumentale Lampsinshuis mee op reis. Elk thema uit de maritieme keten wordt verteld aan de hand van persoonlijke verhalen. Samen met de nieuwe decors en gerestaureerde topstukken zorgt dit voor een unieke beleving die je raakt. Plan je bezoek op www.muzeeum.nl.

VERLANGEN NAAR VEERE

Veere in geuren, kleuren, geluiden, smaken en woorden. Geschiedenis en hedendaagse belevenissen komen samen. Museum Veere en de Smaek van Zeeland spelen de komende tijd met zintuigen om tot een intensere ervaring van Veere en haar omgeving te komen. Er zijn in juni en juli nog Smaek-ateliers die deelnemers laten zien, horen, voelen, proeven en ruiken. Ze worden geleid door geur-, geluid- en woordkunstenaars, journalisten, schilders en onderzoekers.

Daarnaast worden er nieuwe producten gelanceerd om in Veere en omgeving individueel op ontdekkingstocht te gaan. Denk aan een schilderachtige fietsroute door het Walcherse landschap, een podwalk door het stadje Veere en een kaart die je kunt bekijken met je handen. De 'Elfde Tuin' in het museum geeft een blik op de Veerse flora van vroeger. Ga voor meer informatie en het programma naar www.museumveere.nl/verlangen-naar-veere.

DRIEVEUREN

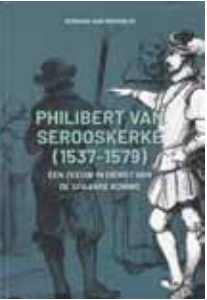
Bart Hofmeester/AeroCamera & Roel Dijkstra, Marc van Velzen (samenst. en tekst), et al., *Watersnoodramp en Deltawerken vanuit de wolken* (Lekkerkerk: Uitgeverij Watermerk, 2023) 256 pag.; ill., foto's, krt.; ISBN 978-90-78388-32-6.

Bart Hofmeester (1921-2001) was een van de pioniers van de commerciële luchtfotografie. Vanaf begin jaren vijftig koos hij vaak het luchtruim vanaf vliegveld Zestienhoven in Rotterdam en fotografeerde hij met zijn bedrijf AeroCamera Nederland van bovenaf. Toen de dijken op 1 februari 1953 doorbraken, legde Hofmeester de grootste natuurramp vast die Nederland in de twintigste eeuw trof: de doorgebroken dijken, de verwoeste dorpen, kapotgeslagen huizen, verdrinken vee. In de jaren die daarop volgden, legde Hofmeester ook de bouw van de Deltawerken vast. De foto's beslaan de periode 1953-1997. Het fotoarchief van Hofmeester berust bij fotobureau Roel Dijkstra en omvat twee miljoen foto's. In dit boek worden foto's uit dit archief getoond door Marc van Velzen, collectiebeheerder bij het Watersnoodmuseum in Ouwkerk. Speciaal voor dit boek legde Dijkstra in de zomer van 2022 de actuele situatie van het rampgebied vanuit de lucht vast, zodat oude en actuele foto's vanuit hetzelfde perspectief worden bekeken. Het voorwoord werd geschreven door Karla Peijs. Het boek telt vijftien hoofdstukken, waarvan de eerste zeven korte hoofdstukjes zijn die ingaan op de Ramp en de totstandkoming van dit boek. Het achtste tot en met het vijftiende hoofdstuk bevatten een zeer korte inleiding voorzien van een kaartje; de foto's zijn voorzien van korte bijschriften. Binnen de hoofdstukken wordt ingegaan op de ramp in de diverse regio's en de daarna volgende Deltawerken in die regio's. De samenstellers hebben juist ingezien dat er tekstueel weinig toe te voegen was aan wat er al over de watersnoodramp bekend is. Dit boek laat vanuit een uitstekend vogelperspectief zien hoe Zeeland er tijdens de watersnoodramp uitzag, wat er met de Deltawerken veranderde en hoe hetzelfde gebied er anno 2022 uitzag.

Adriaan van Riemsdijk, Philibert van Serooskerke (1537-1579). Een Zeeuw in dienst van de Spaanse koning (Hilversum: Verloren, 2022) 382 pag.; ill., foto's, krt., tek.; ISBN 978-94-6455009-2.

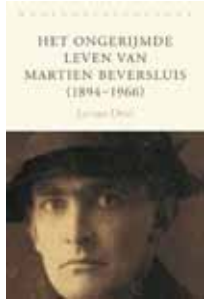
Na *Hervorming in Zeeland* (1996) en *De opmaat tot de Opstand* (2009) van Clasien Rooze-Stouthamer is dit een van de eerste serieuze en gedegen nieuwe bijdragen om de gebeurtenissen rond het begin van de Zeeuwse staatsvorming in kaart te brengen; ditmaal vanuit een religieus-filosofisch perspectief. Deze studie is de bewerking van een proefschrift dat in 2021 aan de VU werd verdedigd. Philibert van Serooskerke vervulde tijdens het begin van de Opstand de hoogste bestuursfuncties in Zeeland en Bergen op Zoom. In een periode waarin steeds meer noordelijke bestuurders en edelen de kant van het calvinisme kozen, bleef hij het katholicisme en de Spaanse troon trouw. De handelingen van Philibert bleken essentieel voor het verloop van de beginjaren van de Opstand. De handelseditie omvat negentien hoofdstukken. Na een korte inleiding volgen vraagstelling van de studie en een schets van de historische achtergrond, een hoofdstuk over het geslacht Van Serooskerke en een over de werkzaamheden van telgen uit dit geslacht. Daarna wordt het begin van de Opstand in Zeeland besproken. Vanaf het zesde hoofdstuk wordt de voortgang van de Opstand na 1572 gevolgd: de positie van "Berg op zoom", expedities en konvooien naar de Schelde, de strijd om steden als Middelburg, Tholen, Veere, Reimerswaal en Zierikzee, het beleg van die laatste stad, de Spaanse Furie, politieke verwikkelingen over Van Serooskerke zelf, de Val van Antwerpen en het einde van Van Serooskerke (in 1579). Daarna volgen nog een epiloog en een slotbeschouwing. Bevat verder een lijst van afkortingen, voorwoord met dankbetuiging, een verantwoording, leeswijzer (over de spelling) en een vijftal bijlagen waarin onder meer de stadhouders van Zeeland tussen 1500 en 1580, de landvoogden, excursen, een stamreeks van Van Serooskerke en een genealogisch overzicht zijn opgenomen. Met eindnoten (vanaf pagina 278), uitgebreide literatuurlijst, fotoverantwoording en geografisch en persoonsnamenregister.

**Johan Francke
ZB Bibliotheek van Zeeland**

Lo van Driel, *Het ongerijmde leven van Martien Beversluis* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2022) 399 p.; ill., foto's; ISBN 978-90-284-5260-2.

Beversluis wilde leven als een letterkundige en daar had hij veel voor over. Hij waaide met alle politieke winden van zijn tijd mee, waardoor zijn biografie een weerspiegeling is van de tijd waarin hij leefde. Van Driel deelde het leven van Beversluis in 21 evenwichtige hoofdstukken in. Hierbij komen onder meer voorbij: zijn leven als domineeszoon, de Eerste Wereldoorlog, zijn verblijf in Overijssel en Het Gooi, werk bij de radio, lidmaatschap van de SDAP, leven als activist en beslissende levensjaren. Halverwege verhuist Beversluis naar Veere en komt zijn omstreken oorlogsverleden bij de NSB en als burgemeester van Veere en Vrouwenpolder aan bod (hij werkte onder meer mee aan de kranten *de Zeeuwse stroom* en *de Mithoorn*). Met nawoord, noten, bronnen en archivalia, een bibliografie, gebruikte afkortingen en geraadpleegde literatuur. Het midden van het boek bevat een fotokatern. Na de oorlog was de rol van Beversluis uitgespeeld en begaf hij zich op het pad van de antroposofie (een leer die nog altijd omstreken is) en schreef hij dramatische teksten. Auteur Lo van Driel, die meerdere biografieën schreef, laat hier zien wat Beversluis bewoog om met alle politieke winden mee te waaïen en zich welhaast uit principe principeloos door het leven te bewegen, waarmee hij ook de lezer een spiegel voorhoudt. Daarbij wordt de lezer door een bijzondere en roerige periode in de Nederlandse cultuurgeschiedenis geleid.

POORT NAAR DE WERELD

→ Als knooppunt in de overzeese handel en toevluchtsoord voor migranten keek Zeeland ver over zijn grenzen. Deze veelzijdige internationale contacten kleurden ook het wetenschappelijke en culturele leven. Van de eerste handelsposten tot de wereldwijde handel, Zeeland is al eeuwen een belangrijke handelsprovincie en blijft met zijn moderne zeehavens een poort naar de wereld. Lees meer op www.zeeuwseankers.nl/erfgoedlijn/poort-naar-de-wereld.

COLOFON

Zeeuws Erfgoed – magazine voor erfgoedliefhebbers is een uitgave van Erfgoed Zeeland en verschijnt vier keer per jaar.

ISSN 1570-5005

Jaargang 22 nr. 2 | juni 2023

Redactie: Erfgoed Zeeland
Eindredactie: Jeanine Dekker (dekker van broekhoven)
Vormgeving: Jan van Broekhoven (dekker van broekhoven)
Druk: Meulenberg Media Middelburg
Illustraties: Erfgoed Zeeland, tenzij anders vermeld

Aan dit nummer droegen bij:
Aschwin van den Abeele, Joost van den Berg, Elma Berman, Piet Bruinooge, Saskia Buitenkamp, Peter van Druenen, Carolien Fokke, Johan Francke, Anne Hobbel, Hans Jongepier, David Koren, Carolien van de Kreeke, Marjolijn van Leeuwen, Hannah Mollen, Jill Schelleman, Sonja van der Voet, Jan van de Voorde en Janneke de Wit.

Erfgoed Zeeland is het centrale aanspreekpunt en samenwerkingspartner voor het erfgoed in Zeeland. De activiteiten van Erfgoed Zeeland worden onder andere mogelijk gemaakt door de Provincie Zeeland.

Looierssingel 2
Postbus 49
4330 AA Middelburg

+31 (0)118 670 870
info@erfgoedzeeland.nl
www.erfgoedzeeland.nl

VOLG ONS

STEUN ONS

Erfgoed Zeeland staat voor het beschermen, benutten en beleven van erfgoed. Samen met de vele andere erfgoedorganisaties in Zeeland richten wij ons op een goed functionerende erfgoedzorg. Dit met de steun van onze donateurs. Donateur worden kan al voor 17,50 euro per jaar. Je kunt ons ook eenmalig steunen met een gift op bankrekeningnummer NL75 RABO 0335 0886 00 ten name van Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland.

Meer weten?
Kijk op www.erfgoedzeeland.nl/steun-ons.

Reacties en ledenadministratie
Reacties en wijzigingen graag digitaal via zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl of via de postbus.

Het auteursrecht van *Zeeuws Erfgoed* (gehele uitgave) berust bij Erfgoed Zeeland; van externe bijdragen bij de auteurs. Gehele of gedeeltelijke overname of publicatie van artikelen is uitsluitend toegestaan met bronvermelding na toestemming van Erfgoed Zeeland en de rechthebbende(n). Erfgoed Zeeland streeft er met de uiterste zorgvuldigheid naar om voorafgaand aan het moment van publicatie contact op te nemen met de rechthebbende(n). Mochten personen of instanties als rechthebbende(n) alsnog niet benaderd zijn, dan kunnen zij hiervoor contact opnemen met de redactie. Erfgoed Zeeland kan op geen enkele wijze aansprakelijk worden gesteld voor door derden aangeleverd beeldmateriaal waarop auteursrecht berust.

MONUMENTaal

Sinds 2005 vindt in Zeeland Ketikoti plaats. Dat jaar werd op de Balans in Middelburg het Zeeuws Slavernijmonument onthuld. De Zierikzeese kunstenares Hedi Bogaers (1956-2006) maakte het monument. Zij wilde dat het binnen de beladen setting ruimte zou

bieden voor troost en bezinning. Het monument staat symbool voor de eenheid tussen de zwarte en witte mens. De rode streep in het midden staat voor wat witte en zwarte mensen gemeenschappelijk hebben: hetzelfde warme rode hart en hetzelfde levende rode bloed.

